

УДК 347.736

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.72>

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ІНСТИТУТУ ОСКАРЖЕННЯ ФРАУДАТОРНИХ ДІЙ БОРЖНИКА

Ципляк П.С.,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії

Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень

імені В.К. Макутова

Національної академії наук України»,

адвокат, арбітражний керуючий

ORCID: 0009-0001-8836-1817

Ципляк П.С. Історико-правовий аналіз інституту оскарження фраздаторних дій боржника.

Стаття присвячена історико-правовому аналізу інституту оскарження фраздаторних дій боржника, які спричинили шкоду кредиторам. Автором досліджено розвиток та становлення вказаного інституту в романо-германській, загальній, релігійній та традиційній правових сім'ях.

Встановлено, що перші практичні та наукові напрацювання механізму оскарження фраздаторних правочинів прослідковуються ще з часів римського права, а також в стародавніх джерелах ісламського та юдейського права, які ґрунтуються на релігійних текстах.

В подальшому цей інститут почав активно запроваджуватись в США, країнах Європи та Далекого Сходу, тощо. В Україні відповідне регулювання було закріплено в 1992 році в Законі України «Про банкрутство», проте широкого застосування вказаний інститут набув тільки в останні роки з розширенням сфери на всі боргові правовідносини, не обмежуючись тільки процедурами банкрутства.

В статті проаналізовано наукові джерела стосовно історії регулювання фраздаторних дій боржника відповідно до римського права, законодавства США, Великобританії, Нідерландів, Японії та України. Також досліджено наукові статті стосовно регулювання цього інституту в ісламському (мусульманському) праві, а також першоджерела юдейського права.

Вбачається, що підґрунтям у всіх системах виступали принципи добросовісності, чесності та заборони зловживання правом у відносинах боржника та кредитора.

Встановлено концептуальну незмінність інституту оскарження фраздаторних правочинів протягом багатьох століть та максимальну схожість регулювання у різних правових сім'ях, що свідчить про його сталість та справедливість. При цьому, якщо в романо-германській та загальній правовій сім'ях відповідне регулювання стало результатом правотворчої діяльності держави задля регулювання суспільних відносин, то в релігійній правовій сім'ї вказаний правовий інститут є наслідком тлумачення та розвитку релігійних норм.

Сучасні юридичні напрацювання були лише частково видозмінені в правових системах тільки з огляду на розвиток різноманітності правовідносин та розширення приватно-правового інструментарію, доступного недобросовісним боржникам.

Ключові слова: суб'єкти господарювання, банкрутство, неплатоспроможність, зловживання правом, фраздаторні правочини, боржник, кредитор, захист прав, історія права, підозрілий період, економічна активність.

Tsypliak P.S. Historical and legal analysis of the institution of appealing against fraudulent debtors.

The article is devoted to the historical and legal analysis of the institution of appealing against the debtor's fraudulent actions that caused harm to creditors. The author investigated the development and formation of this institution in the Romano-Germanic, common, religious, and traditional legal systems.

It has been established that the first practical and scientific developments of the mechanism for appealing fraudulent transactions can be traced back to the time of Roman law, as well as in the ancient sources of Islamic and Jewish law, which are based on religious texts.

Subsequently, this institute began to be actively introduced in the USA, European and Far Eastern countries, etc. In Ukraine, the relevant regulation was enshrined in 1992 in the Law of Ukraine "On Bankruptcy". However, this institution has become widely used only in recent years with the expansion of the scope to all debt legal relations, not limited to bankruptcy procedures.

The article analyzes scientific sources regarding the history of regulation of the debtor's fraudulent actions in accordance with Roman law, the legislation of the USA, Great Britain, the Netherlands, Japan

and Ukraine. Scientific articles on the regulation of this institution in Islamic (Muslim) law, as well as the primary sources of Jewish law, were also researched.

It can be seen that all systems were based on the principles of good faith, honesty and the prohibition of the abuse of law in the relations between the debtor and creditor.

It has been established the conceptional immutability of the institution of appealing fraudulent transactions for many centuries and the maximum similarity of regulation in different legal systems, which indicates its stability and fairness. At the same time, if in the Romano-Germanic and common legal families the corresponding regulation was the result of the law-making activity of the state for the regulation of social relations, then in the religious legal family the specified legal institution is a consequence of the interpretation and development of religious norms.

Modern legal developments were only partially modified in legal systems only in view of the development of the diversity of legal relations and the expansion of the private legal tools available to unscrupulous debtors.

Key words: business entities, bankruptcy, insolvency, abuse of law, fraudulent transactions, debtor, creditor, protection of rights, history of law, suspicious period, economic activity.

Постановка проблеми. Інститут оскарження фраздаторних дій боржника в українському законодавстві знаходиться на активному етапі свого становлення.

Дослідження розвитку вказаного інституту має вкрай важливе значення для господарських відносин, оскільки він є ефективним правовим механізмом захисту прав кредиторів, відновлення платоспроможності боржника або проведення справедливої ліквідаційної процедури.

Генезис вказаного інституту з часів римського права, його трансформація та становлення в світових правових системах дасть можливість більш глибокого розуміння цього правового явища.

Метою статті є дослідження становлення інституту оскарження фраздаторних дій боржника з часів його запровадження до сучасного світового правового регулювання, генезис правових конструкцій та правозастосування в розрізі правових сімей.

Стан опрацювання проблематики. В українській правовій науці генезис оскарження фраздаторних угод боржника досліджували В.І. Крат, М.Ю. Самох та ін. Значний внесок в дослідження історії розвитку фраздаторних угод в системах загального та континентального права було зроблено іноземними правознавцями М. Radin, D.G. Baird, Т.Н. Jackson, К.С. Kettering, D.D. Ruyscher та ін. В системах релігійної правової сім'ї, зокрема, в ісламському (мусульманському) праві це питання досліджувалось науковцями А.С. Yaacob, N. Omar та ін.

При цьому, зважаючи, що інститут оскарження фраздаторних дій боржника знаходиться в стані активної наукової та практичної розробки, є потреба в подальших наукових дослідженнях задля встановлення історичних тенденцій розвитку та світових критеріїв віднесення дій боржника до фраздаторних.

Виклад основного матеріалу. Інститут оскарження фраздаторних дій боржника став активно розвиватись в науці та правозастосовній практиці в Україні протягом останніх декількох років, проте його історія налічує на даний момент майже 15 століть.

Одним з найбільш концептуальних досліджень витоків розвитку інституту оскарження фраздаторних правочинів є стаття професора М. Радіна «Фраздаторні операції за римським правом» [1], опублікована в 1931 році, де ним безпосередньо досліджувались першоджерела римського права.

Як наголошує автор, перші нормативно-консолідовані згадки про фраздаторні угоди містяться в Інституціях Юстиніана VI століття нашої ери: «Якщо хтось передав своє майно іншій особі, обманувши своїх кредиторів, за рішенням головного магістрату провінції кредитори того, хто передав майно можуть накласти арешт на його майно, не допустити передачі і повернути передане». При цьому, відповідні рішення судів датуються значно раніше [1, с. 109].

Відповідно до положень римського права вказане правило розповсюджувалось на угоди між пов'язаними особами (розглядалось безпосередньо угоди між чоловіком та жінкою, чоловіком та дітьми), на безоплатне відчуження майна, відмову від власного майна, щоб воно не досталось кредиторам (зокрема, надання свободи рабам за заповітом), продаж за заниженою вартістю, відмова від набуття майна або прав на нього, якщо є підстави для цього (зокрема, необґрунтована відмова від спадщини, від приданого або непродуктивного сервіту), передачу майна в заставу за борг, коли останній фактично не існував. Поверненню підлягало як саме майно, яке було відчужене на шкоду кредиторам, так і отримані доходи та плоди від майна [1, с. 113, 115, 119, 120].

Однією з ключових умов повернення майна вважалося, що набувач мав «знати про обман і брати участь у ньому». Якщо інша сторона просто знає, що існує кредитор, проте необізнана про недобросовісні наміри, це не було достатньою підставою для притягнення його до відповідальності [1, с. 117].

Також велика увага приділялась захисту прав добросовісних набувачів майна. Якщо майно було передано іншій особі з умислом спричинити шкоду кредиторі, а потім відчужено на користь сумлінного набувача, майно не витребувалось у останнього, але первісний набувач мав відшкодувати збитки. Витребування майна у добросовісного набувача допускалось тільки у випадку безоплатного набуття, при цьому не було обов'язку повернути отримані доходи [1, с. 114, 115, 129].

Строк позовної давності становив в один рік з дня угоди, проте за поважних причин магістрат міг цей строк поновити [1, с. 115, 120, 121].

Основним способом оспорування фраздаторних правочинів був позов *actio Pauliana*, головними умовами якого було: зменшення майна боржника, намір боржника заподіяти шкоду своїм кредиторам та недостатність майна, що залишилось, для погашення вимог кредиторів [2, с. 197].

Як наголошує професор М. Радін *actio Pauliana* досягла великого успіху після відродження систематичного вивчення римського права в дванадцятому столітті і під цією назвою було прийнято майже в усіх правових системах сучасної Європи [1, с. 110].

Так, зокрема, парламент Англії у 1571 році ухвалив закон, відомий також як Статут 13 Єлизавети, який започаткував регулювання інституту фраздаторних дій боржника.

Основна заборона цього статуту, яка забороняла боржникам здійснювати операції, що перешкоджають, затримують або вводять в оману кредиторів. Боржник не може маніпулювати своїми справами, щоб обдурити кредиторів і привласнити різницю. Ті, хто вступає в змову з боржником у таких операціях, також не захищені. Кредитор, який виявляє, що активи його боржника були передані за фраздаторною угодою, може зменшити свої вимоги до нього і накласти арешт на майно, яке вже не перебуває в руках боржника, за виключенням добросовісного набуття [3, с. 829-830].

Вказана норма була діючою також на території сучасних Сполучених Штатів Америки в період до та після оголошення незалежності в 1776 році. А в подальшому було викладене в американській кодифікації в Уніфікованому законі про фраздаторні транзакції від 1918 року та Кодексі про банкрутство, відповідно до якої недійсною є будь-яка передача майна боржником, здійснена з «наміром перешкодити, затримати або обманути» кредиторів [4, с. 778].

Відомим та гучним випадком оспорування фраздаторної угоди в середньовіччя було банкрутство голландського художника Рембрандта, а саме відчуження на користь свого сина прав на будинок незадовго до оголошення неплатоспроможності.

Відповідно до законодавства Нідерландів 1644 року передача рухомого чи нерухомого майна, що передувала неплатоспроможності, вважалася фраздаторною, якщо вона мала місце протягом місяця, що передував оголошенню про неплатоспроможність. Кредитор мав право на повернення активів у випадку, якщо покупець поділяв наміри або волю боржника ухилитись від вимог кредиторів [5, с. 17].

Відповідне регулювання також було закріплено в інших європейських державах, зокрема, в Комерційному кодексі Франції 1807 року [6].

Частково норми кодексу включали відверто неправомірні діяння боржника (відсутність обліку або його спотворення (ст. 594 Комерційного кодексу Франції)), але й було початкове регулювання інституту фраздаторних угод в сучасному вигляді – банкрутство визнавалось шахрайським у випадках, зокрема, взяття на себе фіктивних боргів за домовленістю (ч. 4 ст. 593), здійснення витрат «без виправдання цілі» (ч. 1 ст. 593), придбання майна на номінального власника (ч. 6 ст. 593).

Вбачається наявність відповідного інституту не тільки в системах загального та континентального права, а також і в релігійних правових сім'ях, зокрема, в ісламському (мусульманському) та юдейському праві.

Так, Д.Т. Міленія та А. Машдурохатун підкреслюють, що *Actio Pauliana* сприяє реалізації принципів справедливості та відповідальності в ісламській правовій системі, інтегруючи цінності шаріату у захист економічного права. На їх думку *Actio Pauliana* відповідає таким принципам шаріату, як заборона невизначеності і спекуляції. Принцип суспільного інтересу підтримує захист кредиторів, а концепція хізба в ісламі, яка спрямована на нагляд і регулювання економічної поведінки заради соціальної справедливості, підтримує скасування угод, які є несправедливими і завдають шкоди кредиторам. Також автори наголошують, що у вірші 282 Сури Аль-Бакара в Корані підкреслюється важливість чесного та прозорого обліку боргів, що підтримує захист прав кредиторів в ісламському праві [7, с. 270, 273].

Наведені релігійні норми стали в тому числі підґрунтям для статті 1341 Цивільного кодексу Індонезії, яка дозволяє кредиторам скасовувати юридичні дії боржника, які можна вважати шкідливими для них, особливо коли боржник наближається до неплатоспроможності [7, с. 269].

При цьому, існує думка ісламських правознавців, які заперечили ідею спадкоємності відповідного інституту в ісламському праві від Рима, наголошуючи на самостійному розвитку відповідно до Корану та Сунни [8, с. 129-130].

В Шулхан Арух [9], юдейському довіднику релігійних правил і ритуалів, який датується XVI сторіччям та є консолідацією правил поведінки, етичних обов'язків і релігійних дій, які регулюють всі сторони життя людей і їхніх відносин один до одного і до Бога міститься регулювання оскарження фраздаторних дій боржника.

Відповідно до ст. 99:1 Шулхан Арух позичальник, беручи борг, дає клятву, що не дасть подарунка нікому у світі. Витратити гроші дозволяється на їжу на тридцять днів та одяг на дванадцять місяців, при цьому їжа та одяг мають бути «гідними його, а не їжа і одяг багатих чи синів царів».

Відповідно до ст. 105:6 Шулхан Арух, якщо майно було подаровано боржником, то воно не вважається подарованим. Також встановлено підставою недійсності договору дарування, навіть якщо його було укладено до отримання боргу, якщо його намір «не що інше, як вкрати його у кредиторів, щоб вони не знайшли з чого стягнути» (ст. 99:7).

Не може отримати вигоди позичальник, який заборгував два або більше років і не має коштів для їх повного погашення, а також особа, яка заволоділа рухомим майном позичальника (ст. 105:1).

Боржнику забороняється «грати на час», вигадуючи фальшиві приводи для несплати та відчужувати активи. Якщо кредитор стверджує, що боржник здійснив фраздаторні перекази своїх активів або відчужив майно іншим чином тільки для того, щоб уникнути відповідальності перед кредитором, то, згідно з Шулхан Арух, Бейт Дін (юдейський релігійний суд) може насильно увійти в приміщення і захопити його майно [10].

В сім'ях традиційного права, зокрема в Японії, регулювання оскарження фраздаторних дій боржника було введено під впливом французьких та німецьких правових напрацювань, враховуючи філософію традиційного права Далекого Сходу, яка базувалась на звичаях та моральних нормах.

Цивільний кодекс Японії 1896 року в статтях 424-426 містив положення, що дають кредиторам можливість замінити сторону у фраздаторній угоді. Зміни 2017 року розширили регулювання до 14 статей, з наданням кредитору права визнати правочин, що завдав йому шкоди, недійсним, якщо третя особа, яка отримує вигоду від правочину, не знає, що ця дія завдає шкоди кредитору [11].

Перше законодавче регулювання оскарження фраздаторних угод в межах справи про банкрутство в Україні з'явилося в ст. 15 Законі України «Про банкрутство» в редакції від 1992 року [12].

Відповідно до вказаної норми суд за поданням прокуратури, клопотанням боржника, розпорядника майна або кредиторів міг визнати недійсною будь-яку угоду щодо продажу майна боржника на користь заінтересованої особи, здійсненого протягом трьох місяців до початку провадження у справі про банкрутство, а також визнати недійсною будь-яку угоду боржника щодо продажу майна чи прийняття останнім на себе зобов'язань якщо продаж майна здійснено з метою приховування цього майна або несплати боргів, якщо боржник в результаті угоди отримав набагато менше, ніж реальна ціна угоди (майна), а також у разі, якщо боржник на момент укладання угоди вже був фактично неплатоспроможним чи став неплатоспроможним в результаті виконання цієї угоди.

Наведене знайшло свій подальший розвиток в ч. 11 ст. 17 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» редакції від 30.06.1999 [13]. З підстав недійсності закон також виділив укладення угоди з заінтересованою особою, яка (угода) спричинила збитки кредитору, а також угоди, яка надає переваги одному кредитору перед іншими.

В 2011 році в закон були внесені суттєві зміни [14], розширено перелік підстав та умов для оспорування кредиторами угод боржника, які мають ознаки фраздаторності. Вказані зміни лягли в основу сучасного Кодексу України з процедур банкрутства [15].

Так, на даний момент кредитори можуть оспорити угоди боржника, якщо вони порушили права боржника або кредиторів у випадках (ч. 1 ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства):

боржник виконав майнові зобов'язання раніше встановленого строку;

боржник до відкриття провадження у справі про банкрутство взяв на себе зобов'язання, внаслідок чого він став неплатоспроможним або виконання його грошових зобов'язань перед іншими кредиторами повністю або частково стало неможливим;

боржник здійснив відчуження або придбав майно за цінами, відповідно нижчими або вищими від ринкових, за умови що в момент прийняття зобов'язання або внаслідок його виконання майна боржника було (стало) недостатньо для задоволення вимог кредиторів;

боржник оплатив іншій особі або прийняв майно в рахунок виконання грошових вимог у день, коли сума вимог кредиторів до боржника перевищувала вартість майна;

боржник узяв на себе заставні зобов'язання для забезпечення виконання грошових вимог.

Також кредитори можуть оскаржити угоди боржника без наявності умови про порушення їх прав або боржника у випадках:

боржник безоплатно здійснив відчуження майна, взяв на себе зобов'язання без відповідних майнових дій іншої сторони, відмовився від власних майнових вимог;

боржник уклав договір із заінтересованою особою;
боржник уклав договір дарування.

Наразі юридична конструкція «фraudаторний договір» чинним законодавством не визначена, проте вона має широке практичне використання з огляду на напрацювання судової практики та юридичної науки. Перше її застосування та тлумачення, як правочину, що вчинений боржником на шкоду кредиторам вбачається з окремої думки судді Верховного Суду 14.02.2018 у справі № 379/1256/15-ц [16], який наголосив, що не виключається визнання договору недійсним, направленою на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (пункт 6 статті 3 ЦК) та недопустимості зловживання правом (частина третя статті 13 ЦК). В подальшому наведений висновок був закріплений на рівні постанови Великої Палати Верховного суду від 03.07.2019 у справі № 369/11268/16-ц [17], який в подальшому був неодноразово підтверджений (постанови ВП ВС від 08.06.2022 у справі № 2-591/11 [18], від 07.09.2022 у справі № 910/16579/20 [19], від 18.12.2024 у справі № 916/379/23 [20]), а також численними постановами касаційних господарських судів.

Підсумовуючи все вищевикладене, доречним вбачається також процитувати професора К.С. Кеттерінга, який, аналізуючи інститут оскарження fraudаторних правочинів протягом майже п'яти століть, доходить висновку, що «покоління минають і приходить інше покоління, але закон про fraudаторні передачі залишається вічним. Поправки до законів є незначними, і це є ознакою незмінності цього акту» [4, с. 834].

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження було проаналізовано становлення та розвиток інституту оскарження fraudаторних дій боржника – від його виникнення до сучасного правового регулювання у різних правових системах світу. У межах дослідження отримано такі наукові результати:

Констатовано, що витоки інституту оскарження fraudаторних дій боржника сягають римського права, де були сформовані його базові правові засади, зокрема, позов *actio Pauliana*, які збереглися та використовуються в більшості правових систем.

Встановлено, що у релігійних правових системах (зокрема ісламській та юдейській) сформувалися альтернативні підходи до захисту прав кредиторів. Хоча ці концепції мають певну подібність до *actio Pauliana*, вони базуються переважно на морально-етичних та релігійних засадах.

Констатовано, що в українському законодавстві інститут fraudаторних правочинів перебуває на етапі активного становлення.

Встановлено, що чинне законодавство України не містить легального визначення конструкції «fraudаторний правочин», однак судова практика вже сформувала підходи до його правової кваліфікації та застосування. Сучасна українська правова доктрина в цьому питанні орієнтується як на історико-правову традицію, так і на провідні світові практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Max Radin. Fraudulent Conveyances at Roman Law. *Virginia Law Review*, Vol. 18, № 2. 1931. P. 109–130. URL: <https://www.jstor.org/stable/1066960> (дата звернення 12.05.2025).
2. Самох М.Ю. Генезис fraudаторних правочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 1, с. 195–199.
3. Douglas G. Baird, Thomas H. Jackson. Fraudulent Conveyance Law and Its Proper Domain. *Vanderbilt Law Review*. 1985. P. 829–855. URL: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2046&context=journal_articles (дата звернення 12.05.2025).
4. Kenneth C. Kettering. The Uniform Voidable Transactions Act; or, the 2014 Amendments to the Uniform Fraudulent Transfer Act. *The Business Lawyer*. 2015. № 3, pp. 777–834. URL: <https://www.jstor.org/stable/26417516> (дата звернення 12.05.2025).
5. Dave De ruysscher, Cornelis M. in 't Veld. Rembrandt's insolvency: The artist as legal actor. *Oud Holland*. 2021. № 1. P. 9–24. URL: <https://www.jstor.org/stable/27114711> (дата звернення 12.05.2025).
6. Code de commerce 1807 URL: <https://archive.org/details/A031002I/> (дата звернення 12.05.2025).
7. Deras Tirta Milenia, Anis Mashdurohatun. Implications of the Debtor's Reverse Evidence in the Actio Pauliana Case In Bankruptcy Law Based on Efforts to Protect The Creditor's Interests. *Ratio Legis Journal*. 2024. № 3. P. 264–276. URL: <https://jurnal.unissula.ac.id/index.php/rlj/article/download/40081/11958> (дата звернення 12.05.2025).
8. Ahmad Che Yaacob, Normah Omar. Fraudulent business practices in early Islam as reported in a classical text. *Malaysian accounting review*. 2014. № 1. P. 129–142. URL: <https://mar.uitm.edu.my/images/Vol-13-1/06.pdf> (дата звернення 12.05.2025).

9. Shulchan Arukh. URL: https://www.sefaria.org/Shulchan_Arukh,_Choshen_Mishpat?tab=contents (дата звернення 12.05.2025)
10. Raphael Grunfeld. Hard Times: The Laws Of Debt Collection. URL: <https://jewishlink.news/hard-times-the-laws-of-debt-collection/> (дата звернення 12.05.2025).
11. Nguyen Duc Viet. Choice of Law in Fraudulent Transactions. A View of Japan and Its Problems. *The University of Tokyo Business Law Working Paper Series*. № 2022-E-01. URL: https://www.j.u-tokyo.ac.jp/en/wp-content/uploads/sites/10/2022/09/BLWPS2022E01_Nguyen.pdf (дата звернення 12.05.2025).
12. Про банкрутство: Закон України № 2343-XII від 14.05.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19920514> (дата звернення 12.05.2025).
13. Про внесення змін до Закону України «Про банкрутство»: Закон України № 784-XIV від 30.06.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-14/ed19990630> (дата звернення 12.05.2025).
14. Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»: Закон України № 4212-VI від 22.12.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4212-17/ed20130411> (дата звернення 12.05.2025).
15. Кодекс України з процедур банкрутства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення 12.05.2025).
16. Окрема думка судді Верховного Суду від 14.02.2018 у справі № 379/1256/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72348706> (дата звернення 12.05.2025).
17. Постанова Великої Палати Верховного суду від 03.07.2019 у справі № 369/11268/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482786> (дата звернення 12.05.2025).
18. Постанова Великої Палати Верховного суду від 08.06.2022 у справі № 2-591/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105110382> (дата звернення 12.05.2025).
19. Постанова Великої Палати Верховного суду від 07.09.2022 у справі № 910/16579/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107140913> (дата звернення 12.05.2025).
20. Постанова Великої Палати Верховного суду від 18.12.2024 у справі № 916/379/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124809039> (дата звернення 12.05.2025).